

**PARALELY A ASYMETRIA VÝSKYTU CHROMATIZMU BIELY
VO VIACSLVNÝCH POMENOVANIACH A FRAZEOLOGIZMOCH
V RUSKOM A SLOVENSKOM JAZYKU**

**PARALLELS AND ASYMMETRY OF OCCURRENCE OF CHROMATISM
WHITE IN IDIOMS IN RUSSIAN AND SLOVAK LANGUAGES**

MARTINA ULIČNÁ

Abstrakt

Chromatizmus biely pomenúva jeden z dvoch základných pólov farebnej škály, odtieň podobný farbe snehu a mlieka. Biela ako jedna zo základných farieb je v ruskom i v slovenskom jazyku súčasťou mnohých viacslvných pomenovaní i frazeologizmov. Predmetom štúdie je predstavenie paralelných alebo čiastočne paralelných pomenovaní v ruskom a v slovenskom jazyku obsahujúcich tento chromatizmus a hľadanie znakov, ktorými sa použitie chromatizmu biely v týchto jazykoch odlišuje.

KLúčové slová: chromatizmus biely, viacslvné pomenovanie, frazeologizmus, prirovnanie, rusko-slovenské ekvivalenty, úplná a čiastočná ekvivalencia významu.

Abstract

Chromatism white names one of the two basic poles of the colour scale, the colour resembling snow or milk. White, as one of the most frequent colour names in Russian and Slovak languages, becomes a part of many multiword names and idioms. The study is focused on equivalence or partial equivalence of language units containing that chromatism in Russian and Slovak languages and the features that distinguish use of chromatism white in these languages.

Keywords: chromatism white, idioms, phraseology, comparison, Russian-Slovak equivalents, complete and partial equivalence in meaning.

Úvod

Svet súčasného mestského človeka je plný intenzívnych a pestrých farieb. Farby ho sprevádzajú od narodenia, vidí ich vo svojom najbližšom okolí na predmetoch každodennej potreby a nachádza ich aj v širšom kontexte ako farebnú kulisu pre svoje aktivity. To, že vnímanie a preferencia istých farieb úzko súvisí so stupňom individuálneho vývoja mozgu a vnímania okolitého sveta, sa odzrkadľuje napr. vo voľbe rôznej farebnosti prostredia určeného pre ľudí rôznych vekových kategórií – preferencie smerujú od tzv. jednoduchých farebných odtieňov v prostredí inštitúcií orientovaných na detských percipientov až po zložené farebné odtiene uprednostňované v prostredí určenom pre dospelých. Vplyv farieb na psychiku detí a dospelých je predmetom štúdia viacerých vedných disciplín a ich výsledky sú aplikovateľné v najrôznejších sférach nášho života – od medicíny až po módný priemysel.

Ak sa sústredíme nie na vývinové psychologické aspekty, ale na charakteristiky rôznych prostredí, v ktorých človek žije, môžeme ďalej konštatovať, že iné vlastnosti má farebnosť mestského prostredia a iné farebnosť vidieka, v ktorom sú v porovnaní s mestom viac zastúpené prírodné farby. Farebnosť prírody mimo obývaných oblastí má vo vnímaní človeka farebnú škálu veľmi odlišnú od tej civilizačnej. Keďže prvky s výraznou farebnosťou nie sú v prírodnom svete také frekventované ako v kultúrnom prostredí, sýtosť farieb a ich pestrosť prítahovala pozornosť človeka odnepamäti, mohla byť prirodzeným signálom nebezpečenstva

či orientačným prvkom v prostredí a aj prostriedkom vytvárania vlastných signálov, ktoré sa spracúvali i vo verbálnom komunikačnom kóde spoločnosti.

Vnímanie farebného spektra sa ako súčasť individuálneho ľudského vnímania v minulosti i v súčasnosti odrzkadľuje aj v kolektívnom videní sveta. Individuálne chápanie farieb v procese tvorenia kultúrneho prostredia a spolu s ním i nevyhnutne sa formujúceho kultúrneho jazyka vyústilo do zakomponovania farieb do povedomia členov konkrétnej kultúry a ich zafixovania v istej charakteristickej asociácii okolitého sveta pri vytváraní jeho kolektívneho obrazu a v konečnom dôsledku i do symbolizácie farieb. Oproti minulosti, keď jedno etnikum mohlo zotrvať v relatívnej izolácii od ďalších etnik a vytvárali sa tak kultúrne rozdiely na jednej strane a povedomie spolupatričnosti na strane druhej, je pre súčasnosť charakteristická otvorenosť kultúr a ich vzájomné ovplyvňovanie niekedy smerujúce až k zjednocovaniu a potláčaniu rôznorodosti kultúrnej identity národov. Preto s cieľom lepšie pochopiť kultúrne vzťahy a rozdiely medzi národmi na základe rozdielov a podobností, napríklad aj vo vnímaní farieb, je v súčasnosti porovnávanie reflexie farebného spektra v jednotlivých národných kultúrach a ich jazykoch veľmi populárne.

Vzhľadom na to, aký zásadný význam v ľudskej kultúre má vizuálne vnímanie okolitého sveta, je pochopiteľné, že chromatizmy ako pomenovania odtieňov farebného spektra sú v jazyku súčasťou jadra slovnej zásoby. V jazyku sa odráža charakter prostredia, v ktorom kontinuálne žijú nositelia jazyka aj symbolický význam jednotlivých farieb. Názvy farieb sa napr. vo funkcii prívlastkov v rámci ustálených slovných spojení vyskytujú v pomenovaniach (často tradičných) reálií istej krajiny či v názvoch historických udalostí a spôsob využitia názvov farieb v nefrazeologických viacсловných pomenovaniach i vo frazeologizmoch je pre každý jazyk špecifický. Na druhej strane je využitie názvov farieb aj súčasťou nadnárodného a medzinárodného kultúrneho dedičstva. Súvislosti tradičného spôsobu života a pohľadu naň sa odrzkadľujú v relatívne staršej vrstve slovnej zásoby a naopak, vplyv súčasnej globálnej kultúry, ekonomiky a politiky prináša do jazyka nové viacсловné pomenovania terminologického i neterminologického charakteru či frazeologizmy.

Podľa teórie jazykovej reflexie farebného spektra a pomenovaní farieb B. Berlina a P. Kaya (1969) existuje 11 univerzálnych kategórií základných farieb (basic color categories), pričom v slovanských jazykoch týmto základným kategóriám zodpovedá 12 základných farieb (s dvoma pomenovaniami pre modrú farbu, a to modrý a belasý; pozri tiež Hardin, 2007, s. 1). Farby, ktoré dostali v jazyku počas jeho vývinu pomenovanie, sú v prvom rade *biela* a *čierna*. Vyjadrujú základný protiklad prítomnosti a absencie svetla. Tma, ktorá človeka oberá o možnosť využitia zraku ako svojho najdôležitejšieho zmyslu, sa tak stala priamym protikladom možnosti vnímania farebnosti prostredia, čo sa do súčasnosti prenáša v jednej zo základných opozícií vyjadrovaných lexémami *čierny* a *biely*: čierna farba je interpretovaná ako tma, zlo, neistota oproti bielej ako svetlu, istote a dobru.

V ďalších šiestich etapách vývinu jazyka smerom k *bielej* a *čiernej* postupne pribudol názov pre *červenú* farbu, neskôr pribudli *zelená* a *modrá* farba, v ďalšej etape *belasá* a *žltá* a ako posledné sa objavili *ružová*, *hnedá*, *oranžová*, *fialová* a *sivá* (Vasilevič, 2005, s. 17). Názvy, ktoré sa dostali do jadra systému pomenovania farieb, musia podľa Kaya a Berlinga spĺňať niekoľko základných kritérií, napr. to nesmú byť odvodené a zložené slová, musia mať vysokú mieru kolokability, ich význam nesmie byť užší než význam pomenovania iného farebného odtienka (tamže, s. 16) atď. Pre ruský jazyk túto základnú množinu názvov farieb tvoria nasledovné pomenovania: *белый, чёрный, серый, красный, синий, голубой, зелёный, жёлтый, оранжевый, фиолетовый, розовый, коричневый*. V slovenčine zodpovedajú vymenovaným ruským názvom farieb chromatizmy *biely, čierny, sivý, červený, modrý, belasý, zelený, žltý, oranžový, fialový, ružový a hnedý*. Niektoré ruské chromatizmy sú zaradené medzi pomenovania základných farieb aj napriek tomu, že nespĺňajú požiadavku nemotivovanosti (ide o chromatizmy *коричневый* či *розовый*). Voľnejšie chápanie východísk pri selektovaní názvov základných farieb demonštruje i zaradenie názvov *голубой* a *синий* medzi základné

pomenovania farieb v slovanských jazykoch, napriek tomu, že v mnohých jazykoch sa *belasý* (*золото́й*) chápe ako svetlý variant modrej farby, ktorá je pomenovaná názvom *modrý* (*синий*). S rozdielom *золото́й* – *синий* v ruštine je v slovenčine paralelné pomenovanie farebných odtieňov *belasý* – *modrý*. Zatiaľ čo v ruskom jazyku je používanie oboch členov „modrej“ opozície vyvážené (pozri Vasilevič, 2007, s 12 – 16; dokumentuje to i výskyt chromatizmov *золото́й* a *синий* v textových databázach projektu ARANEA: *золото́й* má celkovo 418597 výskytov, *синий* 516300 výskytov) v slovenčine je v súčasnosti rozlišovanie *belasej* a *modrej* farby na ústupe a odtieň *belasý* sa v jazykovej praxi často pomenúva ako *svetlomodrý*, napr. podľa materiálov databázy slovenských textov ARANEA sa použitie slova *belasý* v kolokáciách okrem slovného spojenia *belasé nebo* (ale i *modré nebo*) zvyčajne sústreďuje najmä na oblasť športu, predovšetkým futbalu – ako farba klubovej príslušnosti, dresu apod.; celkový výskyt chromatizmu *belasý* v databáze je 21637-krát, oproti *modrý*, ktoré je v nej 230844-krát).

Vzhľadom na to, že ide o základné názvy frakcií farebného spektra, na ktorých sa zhodli viaceré teórie pokúšajúce sa systematicky opísať lexikálny okruh pomenovaní farieb, vychádzame v porovnávacom štúdiu týkajúcom sa slovenských a ruských názvov farieb práve z tejto uzavretej skupiny názvov a ich použitia v ustálených slovných spojeniach a frazeologizmoch rôzneho stupňa frazeologizácie. Názvy ďalších farebných odtieňov sa vo viacslovných pomenovaniach nevyskytujú, napr. lexéma *бирюзовый* (*tyrkysový*); alebo je ich výskyt obmedzený, napr. v ruštine *малиновый пиджак* – *svetlofialové sako* len v jedinom metaforickom vyjadrení, ako charakteristický príznak oblečenia podnikateľov 90. rokov 20. storočia; alebo sa daná lexéma používa na pomenovanie materiálu i jeho charakteristickej farby, napr. *золото́й* – *zlatý* (napr. *золото́й парашют* – *zlatý padák*), pričom je ťažké striktno určiť, či ide o sémantický príznak pomenujúci farebný odtieň alebo samotný kov a jeho sémantické príznaky (napr. drahocennosť).

Za najstarší farebný protiklad sa podľa vyššie uvedenej teórie Kaya a Berlina považuje opozícia *biely* – *čierny*. V tomto príspevku sa budeme venovať viacslovným pomenovaniám nefrazeologického i frazeologického charakteru s explicitne vyjadrenou bielou farbou (najčastejšie pomocou prívlastku *белый/biely*). V ďalšom texte sa sústreďíme na tie viacslovné pomenovania a frazeologizmy, ktoré sú v oboch jazykoch úplne alebo čiastočne paralelné.

Viacslovné pomenovania frazeologického i nefrazeologického charakteru, ktoré pre ruský a slovenský jazyk uvádzame, sú výsledkom rešerše výkladových i frazeologických slovníkov oboch jazykov a materiálov textových korpusov pre slovenský a ruský jazyk ARANEA, Slovenského národného korpusu a Národného korpusu ruského jazyka (Национальный корпус русского языка). V prípade, že sa vo výkladových slovníkoch českého a poľského jazyka uvádzajú paralelné viacslovné pomenovania alebo frazeologizmy, ktoré sú zaujímavé v kontexte rusko-slovenského porovnania, uvádzame v texte aj tieto české a poľské paralely.

Biela farba vo svojom symbolickom význame „ako jediná farba viditeľného spektra zahŕňa rovnomerný výskyt svetla, jas bez akéhokoľvek odtieňa. Je takpovediac bez poškvŕny a stala sa silnou metaforou čistoty a dokonalosti. V náboženskom myslení sa táto predstava čistoty rozšírila na celý rad ďalších interpretácií, ktorým kraľuje téma dobroty: počestnosti, sexuálnej zdržanlivosti, nevinnosti, poslušnosti, pravdovravnosti, úprimnosti, úcty, čistoty a ľudskosti. (...) Biela je v skutočnosti achromatická, zbavená skutočnej farby rovnako ako čierna. V mnohých kultúrach je farbou smrti, nešťastia a trúchlenia, dokonca i na Západe je spájaná s duchmi, nezdravou bledosťou a neosobnou formálnosťou lekárskeho sveta.“ (Kenner, 2007, s. 17)

S bielou farbou ako symbolom sa v slovnom spojení *белый флаг*, v slovenčine *biela zástava*, spája tiež kapitulácia, mierové úmysly a pacifizmus, a preto „býva niekedy interpretovaná ako symbol zbabelosti“ (tamtiež, s. 17). Relatívne novým medzinárodne

známym symbolom je (od r. 1930) *белая трость/biela palička* ako symbol postihnutia slabozrakých a nevidiacich ľudí. V ruštine je *белая трость* okrem slepeckej pomôcky aj názov sociálneho projektu pre slabozrakých a nevidiacich, 15. október je *Международный день белой трости* [Svetový deň bielej paličky]. Neznalosť, čistota a nedotknutosť biela farba reprezentuje aj ako farba opasku v džude a v karate, v ruštine *белый пояс*, rovnako v slovenčine *biely pás*.

Pri porovnaní použitia chromatizmu *белый* v ruštine a jeho ekvivalentu *biely* v slovenčine treba v ruskom jazyku vychádzať z významov lexémy *белый* ako ich vymenúva výkladový slovník ruského jazyka (uvedené podľa Kuznecov, 1998):

1. farby snehu, mlieka, kriedy (op. *čierny*),
2. veľmi svetlý alebo svetlejší než zvyčajne, tiež svetlovlasý, plavovlasý, sivovlasý; ďalej blízky farbe mlieka odtieňom kože alebo pleti, bledý,
3. mdlý, neintenzívny, bez farby alebo neobyčajne ostrý, oslepujúci (svetlo, osvetlenie a pod.), v ľudovej tradícii tiež jasný, svetlý,
4. v tradičnej ľudovej kultúre čistý, tiež spätý s dobrom, mravne bezúhonný,
5. človek bielej rasy, beloch, belošký,
6. v prvých rokoch občianskej vojny po revolúcii r. 1918 v Rusku namierený proti sovietskej moci, kontrarevolučný (op. červený).

Samozrejme pri frazeologizovanom použití atribútu *белый* sa význam frazeologizmu nemusí odvíjať od uvedených lexikálnych významov, resp. vzťah frazeologizmu k významu chromatizmu môže byť len sprostredkovaný, nepriamy. V slovenčine sa definujú významy lexémy *biely* podľa Slovníka slovenského jazyka nasledovne:

biely¹

1. farby snehu, mlieka,
2. svetlej, bledej farby,
3. bielosivej až sivej farby, šedivý;

biely² (substantivizované adjektívum)

1. kto má svetlú, bielu farbu pokožky; syn. beloch,
2. hist. príslušník tzv. bielej armády, bojujúci v občianskej vojne v Rusku proti Červenej armáde,
3. biela šachová figúrka,
4. publ. hráč v bielom drese.

Z porovnania charakteristiky významov ruskej lexémy *белый* a jej ekvivalentu *biely* v slovenčine vyplýva, že pri analýze jazykového materiálu výkladových i prekladových slovníkov a databáz textov môžeme očakávať existenciu paralelných viacslovných pomenovaní a frazeologizmov, ale i asymetriu v ekvivalentnosti: na rozdiel od slovenčiny *белый* v ruštine má i význam *čistý* alebo *dobrý*, *mravne bezúhonný*. Viacslovné pomenovania a frazeologizmy obsahujúce v ruskom jazyku atribút *белый* [biely] s týmito významami môžu byť v porovnaní so slovenčinou bez ekvivalencie, alebo môžu mať asymetrické slovenské ekvivalenty, ktoré neobsahujú chromatizmus *biely* ani iný chromatizmus. Pravda, ako vidno pri frazeologizme *robiť z bieleho čierne*, *z čierneho biele*, ktorého význam sa vo výkladovom slovníku vysvetľuje ako zámerne meniť zlé na dobré, dobré na zlé, sémantický príznak *dobrý* sa aj v slovenskom jazyku v rámci frazeologizmov prejavuje vo význame lexémy *biely*.

Chromatizmus *белый* v ruských viacslovných pomenovaniach, ktoré majú v slovenskom jazyku ekvivalent s chromatizmom *biely*

V nasledovnej tabuľke sa nachádzajú viacslovné pomenovania i frazeologizmy s chromatizmom *белый*, ktoré majú ekvivalent s chromatizmom *biely* v slovenčine. Ak sa ich význam v ruštine a v slovenčine podľa slovníkoch odlišuje, uvádzame vysvetlenie významu pri oboch jazykoch, ak je totožné, vysvetlenie je uvedené pri slovenskom ekvivalente.

ruské viacslovné pomenovanie alebo frazeologizmus	slovenské viacslovné pomenovanie alebo frazeologizmus
<i>белая трость</i>	<i>biela palička</i> , pomôcka, ktorú používajú nevidiaci pri chôdzi
<i>белый флаг</i> znak zastavenia vojenských akcií: prímeria alebo kapitulácie	<i>biela zástava</i> , znak kapitulácie
<i>белый пояс</i>	<i>biely pás</i> opasok v džude a karate pre začiatočníka
<i>белый террор</i> verejné popravy aktívnych účastníkov revolučného hnutia v Rusku, ktoré uskutočňovala Dobrovoľnícka armáda v období občianskej vojny po revolúcii 1918	<i>biely teror</i> vo Francúzsku na prelome 18. a 19. storočia obdobie a metóda vlády royalistov a náboženských fanatikov
<i>белая раса</i>	<i>biela rasa</i> , európska
<i>белое вещество мозга</i>	<i>biela hmota mozgu</i> a miechy
<i>белые кровяные тельца</i>	<i>biele krvinky</i>
<i>белая книга</i>	<i>biela kniha</i> , dokument zdôvodňujúci stanovisko štátu k závažným otázkam
<i>белая техника</i>	<i>biela technika</i> , elektrospotrebiče bielej farby
<i>белый карлик</i>	<i>biely trpaslík</i> , (astronom.) druh hviezdy
<i>белая дыра</i>	<i>biela diera</i> , (astronom.) hypotetické kozmické teleso žiariace do okolitého priestoru
<i>белая тьма/мгла</i> [biela tma/hmla] difúzne, rozptýlené svetlo	<i>biela tma</i> hustá hmla; vietor so snežením, metelica
<i>белые ночи</i>	<i>biele noci</i> (pl.) svetlé noci v severných oblastiach
<i>белая магия</i> podľa povier čarovanie s pomocou nebeských síl	<i>biela mágia</i> , využívanie nadprirodzených síl na dobré účely, liečenie, pomoc a ochranu
<i>белая ворона</i> človek, ktorý sa výrazne odlišuje od iných, nepodobný iným ľuďom	<i>biela vrana</i> , frazeol. zriedkavosť, zvláštnosť
<i>белое каление</i>	<i>biely žiar</i> , (metalurg.) bod najvyššieho tavenia
<i>довести/дойти до белого каления</i> [dostať (sa) do bieleho žiaru] frazeol. veľmi (sa) nahnevať, rozzúriť (sa)	<i>rozzúriť sa/vytočiť sa dobiela</i> veľmi sa nahnevať
<i>белое мясо</i> kuracie/morčacie prsia alebo teľacie mäso	<i>biele mäso</i> , z hydiny <i>obchod s bielym mäsom</i> (publ.)

	vyvážanie žien a detí do zahraničia na nútenú prostitúciu
<i>белое золото</i> zliatina zlata publ. bavlna	<i>biele zlato</i> , zliatina zlata s paládiom alebo inými kovmi, (publ.) cukor
<i>белый порошок</i>	<i>biely prášok</i> , heroín
<i>белая чума</i>	<i>biely mor</i> , pľúcna tuberkulóza
<i>белый спорт</i>	<i>biely šport</i> (publ.) tenis, lyžovanie
<i>Белая олимпиада</i>	<i>biela olympiáda</i> , zimné olympijské hry
<i>Белый континент</i>	<i>biely kontinent</i> , Antarktída
<i>белый свет</i> ¹ denné širokospektrálne svetlo	<i>biele svetlo</i> (i tech.) širokospektrálne svetlo
<i>белый свет</i> ²	<i>biely (šíry) svet</i>
<i>белый день</i> <i>среди бела дня</i> [uprostred bieleho dňa] cez deň, keď je svetlo; neskrývane, všetkým na očiach <i>грабеж среди бела дня</i> , [krádež uprostred bieleho dňa] (hovor.) krádež všetkým na očiach	<i>biely deň</i> , svetlá časť dňa <i>za bieleho dňa</i> cez deň, keď je svetlo
<i>белый рыцарь</i> investor naklonený firme	<i>biely rytier</i> (ekon.) investor naklonený firme
<i>белая экономика</i>	<i>biela ekonomika</i> , (ekon.) legálna
<i>принц на белом коне</i> (frazcol.) ideálny, vysnívaný ženích <i>ждать принца на белом коне</i> [čakať na princa na bielom koni] <i>мечтать/грезить о принце на белом коне</i> [snívať o princovi na bielom koni]	<i>princ na bielom koni</i> , (frazcol.) ideálny, vysnívaný ženích <i>čakať na/hľadať princa na bielom koni</i> <i>snívať o princovi na bielom koni</i>
<i>выдавать чёрное за белое</i> (белое за черное); [vydávať čierne za biele/biele za čierne] <i>называть/видеть чёрное белым</i> (и белое черным) [nazývať/vidieť čierne bielym/biele čiernym] <i>принимать/принять чёрное за белое</i> (и белое за черное) [pokladať čierne za biele/biele za čierne]	<i>robiť z bieleho čierne, z čierneho biele</i> (frazcol.) zámerne meniť zlé na dobré, dobré na zlé
<i>чёрным по белому</i> [čiernym po bielom] zreteľné a jasné (o texte i o slovnom vyjadrení)	<i>mať/dať čierne na bielom</i> , (frazcol.) jasne, zreteľne napísané
<i>белые пятна</i> i <i>белые места</i> [biele škvrny, biele miesta], (frazcol.) 1. nepreskúmané alebo málo preskúmané kraje 2. nepreskúmané otázky, na ktoré treba nájsť odpovede, nevyriešené problémy	<i>biele miesta</i> , (frazcol.) prázdne, nezaplnené (miesta), na ktorých chýbajú nejaké informácie; nevyriešený problém

Chromatizmus *белый/biely* sa najčastejšie používa na vyjadrenie svetlej farby objektu. Môže ísť o objektívnu belosť, teda farbu zodpovedajúcu snehu alebo mlieku, alebo o relatívne svetlý odtieň, pričom existujú objekty rovnakej triedy s odlišným sfarbením, napr. materiály, plody, jedlá, nápoje rôznych odtieňov a pod. Je veľmi málo objektov, pri ktorých sa jednoznačne dá označiť za motiváciu použitia prívlastku *белый/biely* sémantický príznak *farby snehu (mlieka, kriedy)* a odlišiť ho od príznaku (*velmi*) *svetlý*. Pri viacslovných pomenovaniach prevláda skôr charakteristika farby objektu vo význame *svetlý*, napr. svetlý variant plodov rastlín.

V odbornej terminológii sa prívlastok *biely* využíva v najrôznejších vedných oblastiach, napr. v prírodných vedách ako súčasť názvov chemických látok (*белый фосфор – biely fosfor*), fyzikálnych javov (*белый свет – biele svetlo*), astronomických objektov (*белый карлик – biely trpaslík*, *белая дыра – biela diera*), medicínskych pojmov (*белые кровяные тельца – biele krvinky*, *белое вещество мозга – biela hmota mozgu*), geografických názvov (napr. *Белое море – Biele more*, *Белая гора – Biela hora*), botanických a zoológických názvov (napr. *лихора белая – jedľa biela*, *ива белая – vrba biela*, *омела белая – imelo biele*; *аист белый – bocian biely*, *медведь белый – medveď biely*), termínov v metalurgii (*белый чугун – biela liatina*), zo spoločenských vied napr. i v histórii (rus. *Белый террор* [Biely teror], etnografii (rus. *белая изба*, [biela chalupa]) a v mnohých iných vedách. Sémantické príznaky, na základe ktorých je chromatizmus *белый* využitý vo viacslovných pomenovaniach terminologického charakteru, sú rôzne a zodpovedajú jednotlivým významom tohto viacvýznamového slova:

- môže to byť sfarbenie podobné snehu či mlieku (*белый фосфор*),
- svetlá farba objektu (najčastejšie v porovnaní s ďalšími, tmavšími farebnými variantmi objektu; napr. *белый карлик*, *белые кровяные тельца*);
- prítomnosť svetla, napr. *белая дыра (biela diera)* ako hypotetický viditeľný objekt vo vesmíre v protiklade k pomenovaniu *черная дыра (čierna diera)*, ktorá je neviditeľná, keďže pohlcuje svetlo; i kvalitatívna charakteristika svetla, napr. *белый свет (biele svetlo)* je denné širokospektrálne svetlo;
- tiež analógia s realizáciami uvedených významov, napr. podľa *белый свет (biele svetlo)* analogicky utvorené pomenovanie *белый шум (biely šum)*, čo je náhodný zvukový signál, ktorý obsahuje všetky frekvencie.

Mnohé odborné názvy **rastlín a zvierat** obsahujú prívlastok *белый/biely*, zvyčajne motivovaný farbou toho-ktorého rastlinného, resp. živočíšneho druhu, napr. *омела белая – imelo biele*; *аист белый – bocian biely*. V použití komponentu *белый/biely* sa ruský a slovenský jazyk môže i líšiť, napr. v slov. leknó biele a v ruštine *водяная лилия* [vodná ľalia], keďže každý z porovnávaných jazykov dal pri tvorbe národného názvoslovia prednosť inej charakteristickej vlastnosti pomenúvaného druhu. Preto napriek genetickej blízkosti oboch jazykov a častej zhode pri výbere atribútu pre pomenovanie jedného objektu, javu či materiálu je pri niektorých rastlinných či živočíšnych druhoch motivácia výberu pomenovania rozdielna. Príkladom sú napr. botanické názvy rus. *белый гриб* [biely hriab] – a slov. hriab smrekový, naopak slov. topoľ biely a rus. *серебристый тополь* [striebristý topoľ], ale nájdeme i rozdielne motivované názvy materiálov, napr. ruské *белая жель* [biely plech] – slov. pocínovaný plech a pod. V niektorých prípadoch môže mať v porovnávaných jazykoch podobné viacslovné pomenovanie rôzny význam. *Príkladom je белая тьма/мгла* [biela tma/hmla] pomenujúca v ruskom jazyku atmosférický optický jav v polárnych oblastiach, pri ktorom sa pozorovateľovi zdá, že je pre nedostatočnú farebnú kontrastnosť obklopený bielym svetlom, a nevie odhadnúť, kde končí zem a začína sa nebo. Na rozdiel od ruštiny v slovenčine slovné spojenie *biela tma* pomenúva minimálnu viditeľnosť zapríčinenú hustou hmlou alebo silným vetrom so snehom.

Názvy rôznych druhov **poľnohospodárskych plodín** v rámci termínov i neterminologických pomenovaní tiež často obsahujú farbu, ktorá je najčastejšie odrazom sfarbenia plodu, a to hlavne v prípade, že existuje viacero farebných odtieňov. Prívlastok

белый/biely sa v tom prípade v oboch jazykoch vyskytuje v pomenovaniach odrôd s najsvetlejšou farbou plodu, svojím sfarbením najbližšou k bielej:

- *белая смородина* (biela ríbezľa tiež *красная, чёрная* – rovnako i v slovenčine)
- *белый виноград* (biele hrozno, tiež *розовый, красный, чёрный* – rovnako i v slovenčine)
- *белый редис* (biela reďkev, tiež *красный, чёрный* – rovnako i v slovenčine) atď.

V odbornej terminológii existuje druh *красная смородина/ríbezľa červená*, ktorého albínskym variantom je i odroda s bielou (svetlou) farbou bobúľ, a *чёрная смородина/ríbezľa čierna*. Pomenovania *белая смородина/biele ríbezle* v ruskom ani v slovenskom jazyku teda nemá terminologický charakter. Neterminologické pomenovanie tiež v tomto prípade v slovenčine preferuje plurálové formy (*biele, čierne, červené ríbezle*) na rozdiel od singulárového termínu *ríbezľa červená, ríbezľa čierna* s postponovaným prívlastkom ako ďalším príznakom terminologického združeného pomenovania. Podobne neterminologické je i pomenovanie *белый виноград/biele hrozno*.

Význam slova *белый/biely* vo význame farby mlieka (snehu) alebo svetlého odtieňa sa často uplatňuje i v pomenovaniach **potravín a jedál**. Ak ide o ustálené slovné spojenia, je s bielou farbou často spojená nielen istá kvalita potraviny, ale aj určitá technológia výroby, úpravy alebo prípravy potraviny:

- *белый сахар* (biely cukor, tiež *коричневый* – rovnako v slovenčine),
- *белая мука* (biela múka, rovnako v slovenčine),
- *белый хлеб* (biely chlieb, tiež *чёрный, серый* – rovnako v slovenčine),
- *белый соус* (biela omáčka, rovnako v slovenčine),
- *белое мясо* (biele mäso, tiež *красное* – v slovenčine *biele mäso*, na rozdiel od ruštiny však nezahŕňa hovädzinu, len hydinu),
- *белый шоколад* (biela čokoláda, rovnako v slovenčine),
- *белый рис* (biela ryža, tiež *коричневый* – rovnako i v slovenčine),
- *белая плесень; сыр с белой плесенью* (biela pleseň, tiež *синяя, зелёная* – syr s bielou plesňou, rovnako v slovenčine),
- *белый перец* (biela paprika, tiež *красный, зелёный* alebo *чёрный* – v slovenčine podľa kontextu *biela paprika* alebo *biele korenie*); v ruskom jazyku lexéma *перец* na rozdiel od slovenčiny označuje okrem papriky i ker, ktorého sušené bobule používame ako koreninu, preto slovenskému *biele korenie* a *čierne korenie* zodpovedá ruské *белый перец* a *чёрный перец*, pričom názov korenia rovnako v oboch jazykoch obsahuje atribút *čierny* a *biely* pre tmavé resp. svetlé bobule.

Vzhľadom na to, že prívlastok *biely* sa používa i vo význame *svetlý*, v databáze textov sa stretávame i s variantom názvu potraviny s prívlastkom *svetlý* konkurujúcom prívlastku *biely*. Zvyčajne je vo frekvenčnej štatistike veľký rozdiel medzi výskytom týchto variantov, napr. *светлый виноград* má 68 výskytov v databáze oproti *белый виноград* (1234 výskytov). V slovenčine je tento pomer podobný: *svetlé hrozno* (4 výskyty) oproti *biele hrozno* (140 výskytov v databáze), podobne *белый рис* (2822-krát) oproti *светлый рис* (17-krát), v slovenčine *biela ryža* (1348-krát) a *svetlá ryža* (4-krát); *белый хлеб* (17064-krát) a *светлый хлеб* (17-krát), v slovenčine *biely chlieb* (2409-krát) a *svetlý chlieb* (52-krát). Možno teda i na základe štatistiky konštatovať, že v tomto prípade sú ustálené slovné spojenia *белый виноград/biele hrozno, белый рис/biela ryža, белый хлеб/biely chlieb*.

Popri paralelných viacslovných pomenovaniach môžu medzi takýmito pomenovaniami v ruštine a slovenčine existovať i rozdiely alebo neúplnosť významovej ekvivalencie. V slovenčine je ako *biele mäso* chápané mäso z hydiny, v iných slovanských jazykoch môže byť význam paralelného viacslovného pomenovania širší než v slovenčine: v ruštine je *белое мясо* hydínové, králičie či teľacie mäso alebo tiež mäso niektorých druhov rýb, podobne v poľštine je *białe mięso* svetlé, chudé a ľahko stráviteľné teľacie alebo hydínové mäso, a v češtine je *bílé maso* definované ako mäso nedospelých zvierat (teľacie, kozľacie), ale tiež i

niektoré druhy hydiny a rýb. Frazeologizmus *obchod s bielym mäsom*, ktorý sa vyskytuje v slovenčine a češtine, sa v ruskom jazyku ani v poľštine nevyskytuje.

Keďže mlieko je biele a také sú najčastejšie i výrobky z neho, práve mlieko (popri snehu) sa najčastejšie vyskytuje v porovnaníach s významom bielej (veľmi svetlej) farby objektu: rus. *белый как молоко, белее молока*; slov. *biely ako/sta mlieko, belší než/ako mlieko*. Preto v prípade, že sa k názvom **mliečných produktov** pridáva prívlastok *biely*, význam lexémy *biely* sa rozširuje o sémantický príznak bez prísad, čistý, prírodný: *белый йогурт* – *biely jogurt*, *белый творог* – *biely tvaroh*, *белый овечий сыр* – *biely ovčí syr*. Vzhľadom na tento význam prívlastku *белый* – *biely* v spojení s mliečnymi produktmi sa iný farebný atribút pre konkrétny mliečny výrobok vyskytuje zriedkavo, napr. variantom k *biely jogurt/белый йогурт* je v oboch jazykoch *овочной йогурт/фруктовый йогурт* a pod. Iné farebné prívlastky sú v prípade mliečných výrobkov signálom, že ide o charakteristicky sfarbené jedlo alebo nápoj pripravený z mlieka či mliečného produktu, napríklad rus. *красный творог* [červený tvaroh] je tradičné mliečne jedlo (zvyčajne sladký dezert) baškirskej a tatárskej kuchyne.

Pri pomenovaní **nápojov** je použitie prívlastku *белый* – *biely* vyjadrením svetlej farby až bezfarebnosti a čírosti nápoja:

- *белый чай* (biely čaj, tiež *зелёный, чёрный* – v slovenčine *biely/zelený/čierny čaj*),
- *белое вино* (biele víno, tiež *красное, розовое* – rovnako v slovenčine).

V slovenčine ako opozitum k *čiernej káve* – rus. *чёрный кофе*, teda káve bez mlieka existuje i *biela káva* (s mliekom resp. smotanou). Naproti tomu v ruštine existuje len spojenie *чёрный кофе*, po pridaní mlieka sa káva volá *кофе с молоком/сливками* [káva s mliekom/smotanou].

Použitie chromatizmu *белый/biely* v jednom z jeho základných významov (farby mlieka alebo svetlý) ako prívlastku v slovnom spojení zvyčajne znamená, že pomenovaný objekt (materiál, jav a pod.) existuje i v iných farebných variantoch. Frazeologizácia slovného spojenia znamená výrazné zmenšenie počtu iných farebných variantov objektu, resp. ich úplnú absenciu existencie, keďže ide o frazeologické jednotky s individualizovanou formou vyjadrenia (často expresívneho) významu a pôvodný samostatný význam chromatizmu ako farebného odtieňa sa v nich stráca.

Anglické **ekonomické pomenovania** sa spolu s globálnou ekonomikou stávajú súčasťou odbornej terminológie z oblasti finančníctva a bankovníctva v slovenskom i ruskom jazyku. Označenie zamestnancov vykonávajúcich administratívnu prácu perifrázou *biele goliere* (pl.) je už v slovenčine pomerne známe a často používané. Zodpovedajúce pomenovanie *белые воротнички* (pl.) v ruštine však má aj tvar jednotného čísla *белый воротничок* [biely golier] a o vyššom stupni udomácnenie tohto pôvodne anglického viacslovného pomenovania v ruštine svedčí zložené prídavné meno *беловоротничковый* [vzťahujúci sa na biele goliere, *bielogolierový] napr. v slovnom spojení *беловоротничковая преступность* [kriminalita bielych golierov].

V ekonomickej odbornej terminológii sa uplatňuje i anglický termín *white knight*, ktorý má v ruštine ekvivalent *белый рыцарь*, po slovensky *biely rytier/jazdec*. Metaforicky pomenúva „obchodnú spoločnosť alebo osobu, ktorej zámerom je pomôcť inej spoločnosti a „zachrániť“ ju pred nežiaducou kúpou treťou obchodnou spoločnosťou (*чёрным рыцарем*)“ (Kožaríková, 2012). Symbolický význam bielej farby ako atribútu v pomenovaní *белый рыцарь/biely rytier* vo význame dobra je v tomto prípade nespochybniteľný a v ruštine *белый рыцарь* len rozširuje už existujúce spektrum použitia chromatizmu biely s významom atribútu dobrý, priaznivý, bezúhonný, ktoré je súčasťou viacvýznamovosti lexémy *белый* (napr. *белая совесть* [biele svedomie]). Okrem pomenovaní *белый/чёрный рыцарь*, v slov. *biely/čierny rytier* medzi protikladnými pólmi vyjadrenými chromatizmami *белый* a *чёрный* vystupuje i variant *серый рыцарь* – v slov. *sivý rytier*.

Využitie chromatizmov *biely*, *čierny* a *sivý* pri konštituovaní ekonomických termínov v anglickom jazyku sa premieťa i do ďalších štruktúr ekonomických termínov v ruskom a slovenskom jazyku. V ruštine sú okrem termínov *чёрный рынок*, *чёрная экономика* frekventované i pomenovania *серый рынок*, *серая экономика* a tiež *белый рынок*, *белая экономика* na vyjadrenie ilegálnych, čiastočne legálnych a legálnych ekonomických praktík. Použitie chromatizmov *чёрный*, *серый* a *белый* v týchto významoch je v súlade s použitím týchto chromatizmov v domácich, neprevzatých slovných spojeniach. Chromatizmus *белый* vo význame legálny sa v ruštine používa v širokom diapazóne slovných spojení, napr. *белая работа*, *белая зарплата*, *белый метод работы* i ako príslovka *работать по белому* a pod. Naproti tomu v slovenčine sa bežne používajú termíny *čierny trh*, *čierna ekonomika* vo význame ilegálnej praxe nerešpektujúcej zákon, viacslovné pomenovanie *sivý trh*, *sivá ekonomika* ako pomenovanie kombinácie ilegálnych a čiastočne legálnych praktík je menej frekventované a logická opozícia *biely trh*, *biela ekonomika* ako pomenovanie pre legálne protiklady k *čiernej ekonomike* a *čiernemu trhu* nie je zachytené v slovníkoch a v textovej databáze je veľmi zriedkavé. Slovné spojenia **biela práca*, **biely plat* alebo **biela metóda práce* a pod. vo význame plnej korešpondencie ekonomickej praxe s požiadavkami zákona sa v slovenskom jazyku na rozdiel od ruštiny vôbec nevyskytujú, podobne ako ani iné spojenia s chromatizmom *biely* vo význame legálny, zákonný.

Ruské *белая ворона*, v slov. *biela vrana* je v oboch jazykoch obrazným vyjadrením niečoho zvláštneho a zriedkavého. V ruštine sa tento frazeologizmus vzťahuje na človeka odlišujúceho sa od svojho okolia, v slovenčine je možné použiť ho širšie – i na neživé objekty či javy. Vrana má v slovenských, českých a sčasti aj v ruských frazeologizmoch napr. *vrana vrane oči невыколе* (rus. *ворон ворону глаз не выклюет*) a slov. a čes. *vrana k vrane садá* zápornú konotáciu, *biela vrana* je na rozdiel od spomínanej konotácie chápaná ako stelesnenie málo frekventovaného javu. Ak pomenovania *biela vrana* porovnáme s podobným pomenovaním *čierna ovca* (pomenovanie pre vyvrheľa, záškodníka v kolektíve), prítomnosť atribútu *biely* so sémantickým príznakom *čistoty*, *dobrá* vlastným bielej farbe napomáha pozitívnemu chápaniu významu celého frazeologizmu. V súčasnosti je vnímanie tohto pomenovania ovplyvnené i cenou udeľovanou na Slovensku od r. 2008 za spoločensky prínosný a odvážny občiansky čin pomenovanou *Biela vrana*.

Je zaujímavé, že zatiaľ čo v češtine *bílá vrána* rovnako ako v slov. a ruštine pomenúva zriedkavý jav, v poľštine je *biały kruk* [biela vrana] knižné pomenovania pre objekt zberateľstva ako niečo jedinečné, nezvyčajné, vzácne a preto cenné, hodnotné. Prvotný význam pomenovania sa vzťahoval len na vzácne knihy, postupne sa rozsah jeho významu rozširoval. Zvyčajne sa preto *biały kruk* vyskytuje vo vetách s verbami *hľadať*, *nájsť*, *kupovať*, *natrafiť* (naň) a odkazuje na predmety, nie na ľudí.

Zatiaľ čo *принц на белом коне* – *princ na bielom koni* je v ruskom i v slovenskom jazyku stelesnením ideálneho ženicha a v oboch jazykoch sa používa vo frazeologizmoch *ждать (принца)* – *čakať (na princa)*, *грезить (о принце)* – *snívať (o princovi)*, v ruskom jazyku existuje i frazeologizmus *въехать в город на белом коне* [vojsť do mesta na bielom koni], ktorá vyjadruje triumfálny, víťazný príchod (návrat) na nejaké miesto, pocit víťazstva. V slovenčine sa tento frazeologizmus nevyskytuje. Naopak, ruština nepozná slovenskú a českú parémiu *Martin pride (prišiel) na bielom koni*, ktorá pomenúva jav výskytu prvého snehu približne okolo 11. novembra, keď má podľa slovenského i českého kalendára meniny Martin. *Biely kôň* (čes. *bílý kůň*) v českom i v slovenskom jazyku pomenúva tiež bezúhonného človeka nastrčeného členmi organizovaného zločinu pri nelegálnych obchodoch. Ruština ani poľština tento frazeologizmus nepozná.

Ruský frazeologizmus *выдавать чёрное за белое* (alebo *белое за чёрное*) prípadne vo variantoch so slovesami *называть*, *видеть*, *принимать* [volať, vidieť, považovať] podobne ako slovenský frazeologizmus *robiť z bieleho čierne*, *z čierneho biele* vyjadruje zámerné klamanie, prekrúcanie pravdy. Vo vysvetlení významu tohto frazeologizmu v slovenčine ako

zámernú zámenu zlého za dobré prípadne dobrého za zlé sa uplatňuje význam chromatizmu *biely* v danom vyjadrení ako dobré, bezúhonné a chromatizmus *čierny* reprezentuje opačný protiklad – zlé, negatívne.

Pomenovanie *белые пятна* [biele škvrny] v ruštine je synonymné s pomenovaním *белые места*, ktoré ekvivalentom slovenského viacsovného pomenovania *biele miesta* vo význame *prázdne, nezaplnené (miesta), na ktorých chýbajú nejaké informácie, nevyriešený problém*. Zatiaľ čo pomenovanie *biele miesta* je neutrálne, doslovný ekvivalent ruského pomenovania *белые пятна*, teda **biele škvrny* by v slovenčine asocioval negatívne chápanie istého opisovaného javu pre prenesený a expresívny význam viacvýznamového slova *škvrna* (= poškvrna, nedostatok). Zrejme i preto sa v slovenčine spojenie atribútu *biely* so substantívom *škvrna* v tomto význame (nezaplnené miesto a nepreskúmaný problém) nevyskytuje. V češtine podobne ako v slovenčine existuje len tvar *bílé místa*, poľština má tento frazeologizmus v tvare *biała plama* [biela škvrna].

Význam frazeologizmu *чёрным по белому* [čiernym po bielom] v ruštine a *dať/mať niečo čierne na bielom* v slovenčine je v oboch jazykoch motivovaný jasným a jednoznačným textom, ktorý je napísaný na bielom papieri. Dokonca i atrament, ktorý si v slovenčine v súčasnosti spájame skôr s modrou farbou, sa po rusky nazýva *чернила* [čiernidlá] a čeridlo je aj preklad latinského slova *atramentum*, z ktorého pochádza slovenský názov pre tekutinu na písanie. V slovenskom i v českom jazyku (*dáť/máť niečo černé na bílém*) tento frazeologizmus pomenúva niečo jasne, jednoznačne písomne potvrdené. V ruštine sa však pôvodný význam z jasne, jednoznačne napísaného textu rozšíril na čokoľvek jasné, jednoznačné – napísané, povedané, očividné. *Чёрным по белому* teda možno niečo napísať i povedať, vyjadriť a informovať. Rovnako široký význam má frazeologizmus *czarno na białym* v poľštine.

Biele noci v slovenčine pomenúvajú prírodný jav, ktorý sa na teritóriu Slovenska nevyskytuje. Na pomenovanie obdobia, počas ktorého v noci slnko nezapadne za horizont úplne a teda nenastáva skutočná noc, sa používa zvyčajne plurálová forma. Vzhľadom na existenciu kultúrneho podujatia, ktoré sa podľa vzoru zahraničia stalo populárnym i na Slovensku, a na ktorom sa počas jedného večera a noci realizujú rôzne svetelné inštalácie, dostáva sa do používania i singulárová forma *Biała noc* ako názov zmienenej podujatia. V ruštine sa používa pomenovanie *белые ночи* ako pomenovania obdobia polárneho dňa i obdobia kultúrnych podujatí v Petrohrade, tento fakt demonštruje i perifráza pre Petrohrad, ktorá má podobu *город белых ночей*, i singulárová forma *белая ночь*. Podobne i v poľštine sa pomenovanie *biała noc* (sg.), *białe noce* (pl.) používa pre atmosferický jav a *Biała Noc* je názov kultúrneho podujatia.

V metalurgii počas tavenia kovu (v ruštine *каление* od verba *калить* = silno nahrievať, žeraviť) sa podľa farby kovu pri nahrievaní vyčleňuje viacero fáz a v odbornom jazyku sa tieto fázy tavenia v terminológii pomenovali práve využitím farebného odtienka (od tmavohnedej po biely), ktorý kovy získavali postupným nahrievaním. Preto existuje napr. i *красное, жёлтое каление* [červený, žltý žiar], pričom najvyšší stupeň tavenia charakterizuje biela farba kovu, *белое каление*. V slovenčine zodpovedá týmto slovným spojeniam termín *žiar* so stupňami vyjadrenými chromatizmami podľa sfarbenia kovu: *červený, biely, oranžový žiar*. Použitím termínu *белое каление* s verbami *дovести/дойти* [doviesť, dôjsť] a frazeologizáciou tohto slovného spojenia sa biely žiar v ruštine stal súčasťou frazeologizmu *дovести/дойти до белого каления* s významom *doviesť niekoho/dostať sa do najvyššieho stupňa zúrivosti*. Napriek tomu, že ruský termín *белое каление* má v slovenčine i v češtine pre pomenovanie javu v metalurgii úplný ekvivalent, jeho frazeologizácia v slovenčine neprebehla. Hovorové *rozzúriť sa (vytočiť sa) dobiela* je však motivované tým istým javom najvyššieho stupňa tavenia s rovnakým chromatizmom *biely*.

Prírovnania s chromatismom *biely*

Vo výkladových slovníkoch ruského jazyka sa vyskytujú nasledujúce porovnania s chromatismom *белый*:

белый как снег (biely ako sneh)

белый, как мел (biely ako krieda)

белый, как полотно (biely ako plátno)

белый, как стена (biely ako stena)

белый, как молоко (biely ako mlieko)

Zatiaľ čo viacсловné pomenovania a frazeologizmy poukazujú častejšie na objekt svetlej farby alebo na ďalšie významy vyjadrované chromatismom *biely*, napr. čistý, dobrý, legálny a pod. v prírovnaniach sa posudzuje práve farba objektu.

Prírovnania v ruskom jazyku predstavujú syntaktické konštrukcie *белый как...* alebo *белее чем...* či *белее чего* (substantívum v tvare genitívu). Podľa výsledkov frekvenčnej analýzy textov v ruskom jazyku zahrnutých v databáze ARANEA sa najčastejšie so slovom *белый* vyskytujú tieto prírovnania: *белый как снег, мел, молоко, полотно, лунь, свет, бумага, смерть, мука, сахар* [sneh, krieda, mlieko, plátno, kaňa, svetlo, papier, smrť, múka, cukor]. V slovenčine sa biela farba najčastejšie prírovnáva k týmto objektom: *biely ako...; belší ako/než...: sneh, stena, krieda, mlieko, vlna, lalia, papier, vápno, cmar, perlička (perličky)*. Význam prírovnaní s chromatismom *biely*:

a) Belosť objektu, ktorá sa najčastejšie prírovnáva k iným objektom bielej farby – snehu, mlieku, cukru a pod.

Hodnotenie belosti ako pozitívnej vlastnosti alebo neutrálne vnímanie bielej farby objektu je vyjadrované prírovnaniami *белый как снег, молоко, сахар, свет, мука, бумага* [biely ako sneh, mlieko, cukor, svetlo, múka, papier], v prípade neživého objektu sa na vyjadrenie belosti využíva prírovnanie k snehu (*снег*), mlieku (*молоко*), ku kriede (*мел*) či k plátnu (*полотно*). Podobne charakteristiku objektu ako jasného, žiarivého, čistého v slovenčine vyjadrujú prírovnania *biely ako sneh/mlieko*.

V ruštine i v slovenčine existuje prírovnanie svetlej farby vlasov k ľanu. V ruštine existuje prírovnanie *белый как лён* i *светлый, как лён* (*волосы, усы*), v slovenčine sa podľa slovníka slovenského jazyka skôr vyskytuje *svetlý/plavý ako ľan* (o farbe vlasov), v textovej databáze sa však vyskytli i príklady na použitie prírovnania *vlasý biele ako ľan*.

Zaujímavé je využitie prírovnania *белый как сахар*, ktoré má v ruštine pozitívny význam a v databáze ARANEA sa najčastejšie vyskytoval pre vyjadrenie intenzívnej belosti piesku, kože, ale aj zubov. V slovenčine sa toto prírovnanie nevyskytuje, hoci napr. perifrása *biele zlato* odkazuje na cukor, biela je teda vnímaná ako charakteristická farba cukru.

K frekventovaným slovenským prírovnaniam, ktoré nemajú ekvivalent v ruštine, alebo sa v ruskom jazyku vyskytujú len zriedkavo, patria *biely ako cmar, vápno, lalia, vlna*. Prírovnanie *biely ako lalia*, ktoré sa v ruštine nevyskytuje, sa v slovenčine zvyčajne používa na hodnotenie svetlej farby pokožky u dievčaťa (ženy).

b) Bledosť objektu, najčastejšie pokožky človeka

Prírovnaniami *белый как мел, полотно, стена, смерть* sa v ruštine vyjadruje (neprirodzená) bledosť človeka zapríčinená zľaknutím, hnevom, nervozitou, chorobou pod., rovnako v slovenčine prírovnania *biely ako krieda, plátno, stena, smrť* hodnotia svetlý odtieň človeka ako bledosť zapríčinenú chorobou alebo strachom. *Белый, как мел, полотно, стена, молоко* (i v slovenčine *biely ako mlieko, stena, krieda, plátno*) môže byť tiež človek s neopálenou pokožkou.

c) Význam sivý, sivovlasý

Vo význame sivovlasý (o človeku), sivý (o vlasoch) sa v ruštine používa prirovnanie *белый, как лунь* [biely ako kaňa]:

белый как лунь старик, священник [starec, kňaz biely ako kaňa].

белая как лунь женщина, бабушка [žena, babka biela ako kaňa],

белая как лунь голова, борода; белые как лунь волосы [biele ako kaňa hlava, brada, vlasy].

Okrem chromatizmu *белый* existuje s porovnaním *как лунь* i prirovnanie *седой как лунь* [sivý ako kaňa], ktoré sa podľa frekvencie v databáze textov ARANEA v jazyku vyskytuje častejšie. V slovenčine sa ľudia s bielymi alebo sivými, prešedivenými vlasmi prirovnávajú k farbe zvieratá v konštrukcii *biely ako holub* (s významom sivovlasý človek). Podobne ako v ruštine i v slovenčine je frekventovanejšie prirovnanie *sivý ako holub*.

Z uvedených príkladov je zreteľné, že v prirovnaniach s chromatizmom *белый/biely* v ruskom i v slovenskom jazyku sa uplatňuje základný význam lexémy (a) farby snehu (mlieka), ďalej význam (b) bledý, svetlý a napokon (c) sivý, sivovlasý. Z tohto dôvodu sa chromatizmus *белый/biely* prirovnáva k rovnakým objektom ako lexémy *bledý* a *sivý*, napr. *бледный, как стена* alebo *серый, как лунь*, podobne v slovenčine *bledý ako stena*, *sivý ako holub*.

Perifrázy s chromatizmom biely

Podobne ako prirovnania i **perifrázy** s adjektívom *biely* pomenúvajú predmet alebo jav vyjadrený substantívom, ktoré má biele alebo svetlé zafarbenie: často ide o sneh, cukor, soľ, bavlnu a pod. Používanie perifráz je typické pre publicistický štýl a často je význam perifrázy kontextuálny. Napríklad perifráza *белая смерть* v ruštine môže odkazovať na:

- narkotikum alebo narkomániu,
- lavínu,
- cukor alebo soľ ako látky nebezpečné pre zdravie a potenciálne vedúce zdravotným problémom alebo i k smrti v prípade ich dlhodobej konzumácie vo veľkom množstve, v tomto význame je *белая смерть* synonymom perifrázy *белый яд, белая отравка* [biely jed, biela otrava],
- niekedy sa touto perifrázou pomenúva i pľúcna tuberkulóza (tiež *белая чума* [biely mor]).

Vo všetkých prípadoch ide o príčiny potenciálne vedúce k smrti, zatiaľ čo v slovenčine je *biela smrť* predávkovanie (narkotikom) alebo zamrznutie, čiže nejde o pomenovanie nebezpečných látok alebo prírodných úkazov ako príčiny, ale o úmrtie samotné a v perifráze sa zachováva základný význam lexémy *smrť*. Zatiaľ čo v češtine perifráza *bílá smrt* odkazuje na úmrtie v snehu podobne ako v slovenčine, v poľskom jazyku sa podobne ako v ruštine perifráza *biała śmierć* sústreďuje na potenciálne príčiny úmrtia: narkotiká (v prvom rade kokaín), cukor (ako problém zo zdravotného hľadiska) a sneh a ľad ohrozujúci ľudský život.

Ďalšie perifrázy s prívlastkom *белый*:

- *белый яд* (tiež *белая смерть*) v ruštine narkotiká alebo biely cukor (soľ), zatiaľ čo v slov. *biely jed* označuje zvyčajne biely cukor alebo bielu múku, v oboch jazykoch ide teda o látky nebezpečné pre zdravie človeka v prípade ich dlhodobej a nekontrolovanej konzumácie;
- *белый спорт* v slov. i v rus. jazyku tenis (pre biele oblečenie hráčov) i lyžovanie (ako šport na snehu);
- *белое золото* okrem zliatiny zlata v ruskej publicistike označuje bavlnu, ale v kontexte i soľ, ďalej tiež slonovinu, ale i sneh ako zdroj príjmov v lyžiarskych strediskách, v slovenčine je *biele zlato* perifráza pre cukor, ale v rôznych kontextoch i kozie mlieko, biely jogurt, bryndza, syr mozzarella;
- *Белый материк/континент* v ruštine Antarktída, rovnako *biely kontinent* v slovenčine;
- *Белая Олимпиада* v rus. jazyku zimné olympijské hry, v slov. rovnako *biela olympiáda* v slovenčine, ide podobne ako pri bielom kontinente o späťso so snehom;

- *белая мафия* [biela mafia] v ruštine s odkazom na taliančinu pomenúva vatikánsku bezpečnostnú organizáciu s ilegálnymi praktikami, v slovenčine *biela mafia* je pomenovanie organizovaných nelegálnych praktík v zdravotníctve, zdravotnícku mafiu;
- *белый уголь* [biele uhlie] v ruštine sa takto perifrázuje elektrická energia alebo tiež hydroenergia, energia vodných tokov, zatiaľ čo v slovenčine je *biele uhlie* perifrázou pomenujúcou len elektrickú energiu; v ruštine je *белый уголь* tiež názov pre liečivo enterosorbent pochádzajúci z Ukrajiny;
- *белый порошок* [biely prášok] – v slovenčine *biely prášok*, perifráza pre narkotiká kokaín, heroín;
- *белые воротнички* [biele goliere], v ruštine i v jednotnom čísle *белый воротничок* – v slov. *biele goliere* (len pl.);
- *Белый дом* [Biely dom] – rovnako v slov. *Biely dom*, prvovýznamovo je to pomenovanie sídla amerického prezidenta, ďalšie významy sú prenesené až expresívne: vláda USA a sídlo centrálnych orgánov akéhokoľvek štátu, v ruštine vrátane moskovského Bieleho domu (Дом Правительства Российской Федерации, sídlo vlády Ruskej federácie);
- *белые халаты, люди в белоснежных (белых) халатах* [ľudia v bielych plášťoch, biele plášte] v ruštine označujú zdravotnícky personál – v slovenčine môže byť biely plášť lekárskeho personálu, človek v bielom plášti však môže byť i lekárnik, laborant a pod. nejde teda len o zdravotníkov. Významom najbližšia slovenská (a podobne i česká) perifráza s významom lekárskej profesie je *biele povolanie*.

Nasledovné ruské perifrázy uvedené v Slovníku perifráz ruského jazyka nemajú paralelu v slovenskom jazyku (pozri i tabuľku nižšie):

- *белые балахоны* (pl.)
- *белый (снежный) драгон*
- *город белых ночей*, Petrohrad, v ktorom sa počas bielych nocí (s krátko trvajúcou tmou) koná veľa kultúrnych podujatí a turistických atrakcií
- *белый железный друг*
- *белая жатва, белая страда*
- *белая пахота*
- *белое (жемчужное) зерно*.

ruská perifráza a jej význam	slovenský ekvivalent ruskej perifrázy
<i>белые воротнички</i> (i v jednotnom čísle <i>белый воротничок</i>), <i>беловоротничковая преступность</i> [biele goliere] zamestnanci v riadiacich funkciách a v správnom aparáte	<i>biele goliere</i> (v slov. len pl.), zamestnanci v riadiacich funkciách a v správnom aparáte
<i>Белый дом</i> [Biely dom] sídlo amerického prezidenta; vláda USA; sídlo centrálnych orgánov miestnej správy	<i>Biely dom</i> , sídlo amerického prezidenta; pren. vláda USA; pren. expres. sídlo centrálnych orgánov miestnej správy
<i>белое золото</i> [biele zlato] bavlna, soľ, slonovina, ale i snehová pokrývka a pod.	<i>biele zlato</i> , cukor (cukrová repa), ale i bryndza, (grécky) jogurt
<i>белые халаты, люди в белоснежных (белых) халатах</i> [biele plášte, ľudia v bielych plášťoch] zdravotnícky personál	v slov. <i>biele povolanie</i> (o mlynároch i lekároch)
<i>белый материк/континент</i>	<i>Biely kontinent</i> , Antarktída

[Biela pevnina/Biely kontinent] Antarktída	
<i>Белая Олимпиада</i> [Biela olympiáda] Zimné olympijské hry	<i>Biela olympiáda</i> , Zimné olympijské hry
<i>белая смерть</i> [biela smrť] narkománia alebo narkotiká, lavína, cukor	<i>biela smrť</i> , zapríčinená zamrznutím alebo predávkovaním
<i>белый порошок</i> [biely prášok]	<i>biely prášok</i> , heroín
<i>белая чума</i> [biely mor] narkománia, tuberkulóza	<i>biely mor</i> , tuberkulóza
<i>белый яд</i> [biely jed] narkotiká alebo cukor, soľ, biela múka	<i>biely jed</i> , cukor, niekedy i soľ
<i>белый уголь, белый уголь²</i> [biele uhlie] elektrická energia alebo hydroenergia b. uhlie ² enterosorbent, liečivo	<i>biele uhlie</i> , elektrická energia
<i>белая мафия</i> [biela mafia] vatikánska bezpečnostná organizácia s ilegálnymi praktikami	<i>biela mafia</i> , zdravotnícka
<i>белая трава</i> [biela otrava] narkotiká	v slovenčine nie je
<i>город белых ночей</i> [mesto bielych nocí] Petrohrad	v slovenčine nie je
<i>белые балахоны</i> (pl.) [biele plášte] členovia Ku-Klux-Klanu, rasistickej organizácie v USA	v slovenčine nie je
<i>белый (снежный) драгон</i> [biely (snežný) drak] lavína	v slovenčine nie je
<i>белый железный друг</i> [biely železný priateľ] chladnička	v slovenčine nie je
<i>белая жатва</i> [biela žatva] zber bavlny	v slovenčine nie je
<i>белая страда</i> [biele letné poľné práce] zber bavlny	v slovenčine nie je
<i>белое (жемчужное) зерно</i> [biele (perlové) zrno] ryža	v slovenčine nie je
<i>белая пахота</i> [biela orba] mechanizované zadržiavanie snehu na poliach	v slovenčine nie je

Záver

V štúdií sme sa sústredili na porovnanie existujúcich viacslovných pomenovaní a frazeologizmov obsahujúcich chromatismus *biely*, ktoré majú v ruštine a v slovenčine rovnakú alebo podobnú formálnu štruktúru a sú významovo ekvivalentné, alebo je táto ekvivalencia čiastočná.

Biela farba je v oboch jazykoch veľmi frekventovaným atribútom s pomerne širokými významovými odtienkami – od významu farby snehu, jasný, žiarivý, číry i čistý po dobrý,

legálny. Býva súčasťou viacslovných pomenovaní i frazeologických jednotiek, využíva sa v odbornej terminológii i v hovorovom štýle.

V základnom význame býva často medzi jazykmi ekvivalencia, ktorá sa vytráca so zvyšovaním miery frazeologizácie, napr. *белое золото* v ruštine i *biele zlato* v slovenčine ako zliatina zlata oproti frazeologizmu *белое золото/biele zlato* ako perifráze pomenovávajúcej hodnotné javy (objekty) bielej farby, ktoré sú v jednotlivých jazykoch odlišné, *белый жiar* a *белое каление* ako ekvivalentné pojmy v metalurgii, ale *довести/дойти до белого каления* ako frazeologizmus, ktorý nemá v slovenčine ekvivalenciu, i keď hovorové *nahnevať sa/vytočiť sa dobiela* má rovnakú motiváciu a význam dostať sa do stavu zúrivosti korešpondujúci s významom podobného frazeologizmu *довести/дойти до белого каления* v ruštine. Podobne i v prípade prirovnání sa objekty v oboch jazykoch prirovnávajú k bielej farbe snehu, mlieka, ale ruské prirovnanie *белый как сахар* [biely ako cukor] sa v slovenčine nevyskytuje.

Na záver môžeme konštatovať, že hoci ide v prípade ruštiny a slovenčiny o príbuzné slovanské jazyky, pri utváraní viacslovných pomenovaní terminologického aj neterminologického charakteru, a tiež frazeologizmov s chromatizmom *biely* sa medzi týmito jazykmi vyskytujú rôzne typy asymetrie. Niektoré, napr. ako v prípade perifráz, sa dajú v texte ľahko odhaliť vďaka kontextu alebo významovej priezračnosti, význam iných je zastretejší.

Viacslovné pomenovania či frazeologizmy môžu mať v oboch jazykoch rovnakú alebo podobnú štruktúru a môžu byť vytvorené pomocou ekvivalentných lexém. Ak však rôzny stupeň obraznosti pomenovania vyplýva z rozdielnej kultúrnej, historickej či geografickej charakteristiky národa, bez znalosti tejto problematiky je jeho pochopenie zložité. Takéto rozdiely na základe jazykového materiálu konštatujeme nielen medzi slovenským a ruským jazykom, ale i v skupine západoslovanských jazykov. V rámci nich existujú významné slovensko-české paralely odlišujúce ich od poľského jazyka, zatiaľ čo poľská slovná zásoba obsahuje pomenovania paralelné so slovnou zásobou ruského jazyka, ktoré sa v slovenčine a češtine nevyskytujú.

Literatúra

- VASILEVIČ, A. P., KUZNECOVA, S. N., MIŠČENKO, S. S. 2005. *Cvet i nazvanija cveta v ruskom jazyke*. Moskva: KomKniga. 216 s. Dostupné na: <http://klex.ru/mye> [cit. 2019-04-13]
- KENNER, T. A. 2007. *Symbols a jejich skrytý význam*. Praha: Metafora, spol. s. r. o. 160 s.
- KOŽARÍKOVÁ, H. 2012. Symbolika a význam farieb vo finančnej terminológii prevzatej z angličtiny. In: *Jazyk a kultúra, 2012, 10*. Dostupné na: www.ff.unipo.sk/jak/10_2012 [cit. 2019-03-10]
- VASILEVIČ, A. P. a kol. 2007. *Etimologija cvetonaimenovanij kak zerkalo nacional'no-kul'turnogo soznanija (naimenovanija cveta v indoevropskich jazykach: sistemnyj i istoričeskij analiz)*. Moskva: KomKniga, s. 9 – 28. Dostupné na: <http://www.philology.ru/linguistics1/vasilevich-07.htm> [cit 2019-03-10]

Použité slovníky

- ARANEA Web Corpora, Webový portál Corpora & Corpus Linguistics Portal. [elektronický zdroj]: <http://unesco.uniba.sk> [cit 2019-04-15]
- BYSTROVA, E. A. et al. 2006. *Frazeologičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva: Astrel'. 272 s.
- KUZNECOV, S. A. 2002. *Boľšoj tolkovyj slovar russkogo jazyka*. Sankt Peterburg: Norunt.
- NOVIKOV, A. B. 2004. *Slovar perifrāz russkogo jazyka*. Moskva: Russkij jazyk Media.

- PODLESNYCH, A. 2011. *Ruské idiomy. Russkie frazeologizmy*. Brno: Computer Press.
- OŽEGOV, S. I., ŠVEDOVA, N. J. 1992: *Tolkovyj slovar ruskogo jazyka*. Moskva: Az Ltd.
- MOKIENKO, V. M., NIKITINA, T. G. 2007. *Boľšoj slovar ruskich pogovorok*. Moskva: Olma Media Grupp.
- OSIPOV, B. I. 2003. *Slovar sovremennogo ruskogo goroda*. Moskva: Russkie sloviri, AST – Astreľ – Tranzitkniga.
- Slovenský národný korpus*. Jazykovedný ústav E. Štúra Slovenskej akadémie vied. [elektronický zdroj]: <http://bonito.korpus.sk> [cit 2019-04-15]
- Slovníky slovenského jazyka*. [elektronický zdroj]: <http://slovník.juls.savba.sk> [cit 2019-04-15]
- Slovník spisovného jazyka českého* [elektronický zdroj]: <http://ssjc.ujc.cas.cz/> [cit 2019-04-15]
- Słownik języka polskiego* [elektronický zdroj]: <https://sjp.pwn.pl/> [cit 2019-04-15]
- Slovníky slovenského jazyka* [elektronický zdroj]: <http://slovníky.korpus.sk> [cit 2019-04-15]
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. 2006*. Hl. red. K. Buzássyová, A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. 2011*. Hl. red. K. Buzássyová, A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. 2015*. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Nacional'nyj korpus ruskogo jazyka*. Dostupné na: <http://www.ruscorpora.ru> [cit 2019-04-15]

Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA/ č. 1/0107/18 Chromatizmus a jeho konotácie v kontexte slovanských a románskych jazykov.

Kontakt

Mgr. Martina Uličná, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta aplikovaných jazykov
Katedra románskych a slovanských jazykov
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava
Slovenská republika
Email: martina.ulichna@euba.sk